

Aleksandra SYNOWIEC
Politechnika Śląska
Wydział Organizacji i Zarządzania
Katedra Stosowanych Nauk Społecznych
e-mail: aleksandra.synowiec@polsl.pl

INNY WYMIAR TURYSTYKI KULTUROWEJ – DZIEDZICTWO I RELIKTY KOMUNIZMU JAKO ATRAKCJA TURYSTYCZNA

Streszczenie. Celem artykułu jest omówienie zjawiska turystyki śladami komunizmu (*communist heritage tourism*), jako przejawu turystyki kulturowej. W artykule zawarto przegląd literatury przedmiotu i dotychczasowy stan badań nad zjawiskiem turystyki śladami komunizmu. Scharakteryzowano fenomen *communist heritage tourism* jako tendencji turystycznej, przedstawiono typy reliktyw komunizmu, omówiono także znaczenie i sposoby wykorzystania dziedzictwa komunistycznego jako atrakcji turystycznej w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Przedmiotem rozważań jest ponadto ambiwalentna relacja pomiędzy turystyką śladami komunizmu a konstrukcją postkomunistycznych tożsamości, z uwzględnieniem szans i zagrożeń, jakie niesie ze sobą to zjawisko.

Słowa kluczowe: turystyka, turystyka kulturowa, postturystyka, dziedzictwo komunizmu

DIFFERENT DIMENSION OF CULTURAL TOURISM – COMMUNISM HERITAGE AND COMMUNIST RELICS AS A TOURIST ATTRACTION

Summary. The aim of the article is to discuss the phenomenon of communist heritage tourism as a type of cultural tourism. The study provides an overview of the literature and the current state of research on the phenomenon of communist heritage tourism. The phenomenon of communist heritage tourism is discussed as a tourism trend: the author recapitulates types of relics of communism and the importance and uses of the communist heritage as a tourist attraction in the countries of Central and Eastern Europe. In addition, the subject of presented issue involves analyzing of ambivalent relationship between communist heritage tourism and the construction of post-communist identity, paying attention to the opportunities and threats posed by this phenomenon.

Keywords: tourism, cultural tourism, post-tourism, communist heritage tourism

1. Społeczne konteksty turystyki: modyfikacja „spojrzenia turysty”

We współczesnych dociekaniach naukowych turystyka i podróże coraz częściej analizowane są w kontekście praktyk kulturowych. Sposoby konsumpcji, formy spędzania wolnego czasu, style życia, korzystanie z mediów to aktualnie zestaw istotnych wskaźników, umożliwiających analizę i opis zróżnicowań społecznych. Społeczno-kulturowy kontekst analiz poświęconych turystyce pozwala spojrzeć na to zjawisko z szerszej perspektywy. Formy spędzania wolnego czasu – podobnie jak rodzaje uzyskiwania dochodu – stanowią ważne kryterium usytuowania jednostki w strukturze społecznej. Podróżowanie, zdaniem Johna Urry’ego, jest standardem współczesności, obligatoryjnym składnikiem kultury wypoczyniania¹. Celem artykułu jest omówienie zjawiska turystyki śladami komunizmu (*communist heritage tourism*), jako przejawu turystyki kulturowej.

Znaczenie, jakie współczesna kultura nadaje formom wypoczynku jest także przyczyną wykształcania nowych, atrakcyjnych formuł spędzania wolnego czasu. Turystyka i podróże są wysoko cenione w hierarchii możliwych wariantów wypoczynku dlatego, że umożliwiają kolekcjonowanie znaków. Dzięki znakom, przeżycia towarzyszące podróży zostają uprawomocnione. Jednakże, to, co warte kolekcjonowania także podlega redefinicji – reguły kolekcjonowania odzwierciedlają waloryzowane w danym systemie atrybuty. Spojrzenie masowego turysty, które scharakteryzował Urry, zatrzymywało się tylko na znakach, którym nadano znaczenie w folderach turystycznych i przewodnikach: „W rzeczy samej, turystyka staje się w dużej mierze poszukiwaniem fotogenicznych obiektów, podróż zaś – strategią pozyskiwania zdjęć, a zatem materializacji i prywatyzacji wspomnień [...]”². Dla współczesnego, wybrednego wędrowca obiekty oznaczone etykietą „trzeba zobaczyć” dawno utraciły swój urok – ich wartość maleje odwrotnie proporcjonalnie w stosunku do liczby odwiedzających. Obecnie spojrzenie turysty poszukuje diametralnie innych znaków, znaków dokumentujących przemierzanie odmiennych od utartych szlaków i wybór alternatywnych kierunków docelowych.

Kategoria „podróże i turystyka” staje się coraz bardziej pojemna: turystyka masowa i alternatywna, turystyka zrównoważona czy postturystryka to zjawiska, których specyfika jest gruntownie analizowana, także w perspektywie nauk społecznych. Ważnym kryterium pozwalającym klasyfikować doświadczenia turystyczne jest postulat autentyczności. Turystyka jako praktyka społeczna nieuchronnie wiąże się z pobudzeniem potrzeb konsumpcyjnych i zaspokojeniem tak znamiennego dla końca XX wieku głodu spektakularności doznań³. Jednym z kierunków, dostarczających niepospolitych wrażeń, jak

¹ Urry J.: *Spojrzenie turysty*. PWN, Warszawa 2007, s. 17.

² *Ibidem*, s. 206.

³ Horolets A.: *Konformizm, bunt, nostalgia. Turystyka niszowa z Polski do krajów byłego ZSRR*. Universitas, Kraków 2013, s. 40.

również pozwalającym turystom kolekcjonować nieszablonowe znaki, jest turystyka śladami komunizmu⁴. Turystykę śladami komunizmu (*communist heritage tourism*) można zdefiniować jako szczególną formę turystyki kulturowej, czyli „zespołu zachowań turystów związanych z ich autentycznym zainteresowaniem dziedzictwem kulturowym (zabytkami, folklorem, miejscami związanymi z ważnymi wydarzeniami itp.) oraz ich uczestnictwem w szeroko rozumianym współczesnym życiu kulturalnym”⁵. Andrzej Kowalczyk zwraca uwagę na szerokie *spectrum* turystyki kulturowej – obiektami zainteresowania turystów są różnorodne przejawy kultury, od zabytków architektury po kuchnię i literaturę⁶. W omawianym przypadku celem wyjazdów turystycznych są pozostałości i „sceneria” minionej epoki, obecne w krajobrazie wielu miast Europy Środkowo-Wschodniej. Zjawisko to stanowi interesujący przedmiot rozważania zarówno z powodu redefinicji koncepcji atrakcji turystycznej, jak i ambiwalentnego stosunku do spuścizny komunistycznej i postkomunistycznych tożsamości. Paradoks tej formy turystyki polega na świadomości faktów dotyczących zmagania państw Europy Środkowo-Wschodniej z komunistyczną przeszłością, przy jednoczesnym wykorzystywaniu niechcianej schedy w celach wypromowania produktu turystycznego. Analizując zagadnienie turystyki śladami komunizmu, warto zwrócić uwagę na trzy kwestie. Pierwsza odnosi się do potrzeby kolekcjonowania znaków i redefinicji tego, co znaczące; druga dotyczy kreowania dziedzictwa komunistycznego jako jednego z przejawów dziedzictwa narodowego, trzecia zaś dotyka problematyki autentyczności i teatralizacji doświadczenia oferowanego turystom w ramach *communist heritage tourism*.

2. Pejzaż z Leninem – w stronę postturystyki

Kraje Europy Środkowej i Wschodniej stanowią ważny cel wojaży na mapie światowego turystyki. W 2005 r. liczba turystów zagranicznych odwiedzających region oszacowana została na 93,3 mln, zaś w 2015 r. wyniosła 78 mln, co odpowiadało 20% ogólnej liczby zagranicznych

⁴ Turystyka śladami komunizmu nie jest tożsama ze zjawiskiem *red tourism*, czyli tzw. czerwoną turystyką. *Red tourism* jest popularnym w Chinach rodzajem turystyki, ukierunkowanym na odwiedzanie miejsc związanych z Komunistyczną Partią Chin i rewolucją. Zob.: Schulz M.: Mao's Disneyland: 'Red Tourism' is Golden for Chinese Economy, „Der Spiegel”, 28.03.2013, <http://www.spiegel.de/international/zeitgeist/the-growth-of-red-tourism-in-communist-china-a-891353.html>, 12.05.2016. Przez turystykę śladami komunizmu czy też turystykę dziedzictwa komunistycznego (*communist heritage tourism*) rozumie się wykorzystanie dziedzictwa postkomunistycznego w krajach Europy Środkowo-Wschodniej jako produktu turystycznego. Natomiast Stanislav Ivanov używa tych kategorii zamiennie (Zob. Ivanov S.: Opportunities for developing communist heritage tourism in Bulgaria. „Tourism Review”, Vol. 57, No. 2, 2009, p. 177-192).

⁵ Kowalczyk A.: Kulturowe aspekty turystyki zrównoważonej, [w:] Kowalczyk A. (red): Turystyka zrównoważona. PWN, Warszawa 2010, s. 162.

⁶ Ibidem, s. 164.

wyjazdów turystycznych w Europie⁷. W 2010 r. najwyższe wpływy z turystyki międzynarodowej zanotowały Polska, Rosja, Chorwacja, Czechy i Węgry; między 2005 a 2010 rokiem we wszystkich krajach regionu nastąpił wzrost liczby odwiedzających – najwyższy w Albanii, Bułgarii, Czechach, Polsce i Rosji⁸. Potencjał turystyczny krajów Europy Środkowej i Wschodniej ilustruje liczba obiektów wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, liczba parków narodowych oraz rozwijająca się infrastruktura turystyczna. Europa Środkowa i Wschodnia przyciąga turystów walorami krajobrazowymi, przyrodniczymi, bogatym dziedzictwem kulturowym i historycznym. Turystyka dziedzictwa kulturowego rozwija się coraz prężniej, a Kraków, Praga i Budapeszt to liderzy najpopularniejszych wśród zagranicznych turystów weekendowych destynacji. Według danych Małopolskiej Organizacji Turystycznej w 2015 r. stolicę Małopolski odwiedziło 2,5 mln zagranicznych turystów⁹.

Turystyka dziedzictwa komunistycznego – jako wariant turystyki dziedzictwa – jest zjawiskiem stosunkowo nowym, w związku z czym literatura przedmiotu także nie jest obszerna. Brak też danych statystycznych, ilustrujących potencjał turystyki dziedzictwa komunistycznego na tle innych rodzajów turystyki. Jednym z pierwszych autorów podejmujących tę problematykę jest Duncan Light – jego analizy poświęcone są wykorzystaniu tzw. niechcianej przeszłości głównie w Rumunii, ale także w Niemczech i na Węgrzech¹⁰. Możliwości związane z rozwojem turystyki dziedzictwa komunistycznego w Bułgarii omawia Stanislav Ivanov¹¹, warto przytoczyć także komentarz Zoltana Dujisina, dotyczący dziedzictwa komunistycznego jako atrakcji turystycznej Albanii¹², oraz rozważania Łukasza Matogi na temat dziedzictwa komunistycznego Nowej Huty jako produktu turystycznego¹³.

Turystyka dziedzictwa komunistycznego stanowi interesującą reinterpretację podstawowego paradygmatu turystyki, opartego na pragnieniu odwiedzania miejsc pięknych, słynących ze wspaniałych zabytków lub piękna przyrody¹⁴. Redefinicja pojęcia atrakcji turystycznej oraz oczekiwanie napotkania znaków z innego repertuaru, niż ten dostępny w katalogach biur podróży zbliża turystykę dziedzictwa komunistycznego do kategorii post-

⁷ Wyrzykowski J., Widawski K. (red.): *Geography of tourism of Central and Eastern Europe countries*. Institute of Geography and Regional Development, Wrocław 2012, s. 23.

⁸ Ibidem.

⁹ Zob. Raport Małopolskiej Organizacji Turystycznej dotyczący ruchu turystycznego, http://www.mot.krakow.pl/media/badanie-ruchu-turystycznego/badania_ruch_tur_2015.pdf, 15.05.2016.

¹⁰ Ivanov S.: op.cit.

¹¹ Ibidem.

¹² Dujisin Z.: *Forget communism ... or sell it*. „Global Perspectives”, August-September 2007, p. 19, www.global-perspectives.info/download/2007/pdf/ausgabe_08-09_07.pdf, 23.05.2016.

¹³ Matoga Ł.: *Exploring the history and heritage of communism in Nowa Huta District in Krakow, Poland: Potential or a problem in managing tourism in a city?* „Academic Journals”, Vol. 6(7), September 2015, p. 90-103, <http://www.academicjournals.org/journal/JHMT/article-full-text-pdf/DB60FBB55039>, 23.05.2016.

¹⁴ Zob.: MacCannell D.: *Turysta: nowa teoria klasy próżniaczej*. Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza, Warszawa 2002, s. 62.

turystyki. Wyprawy w miejsca pozbawione blichtru, w przestrzenie naznaczone stygmatem *ancien regime*, terytoria dotknięte piętnem, obecnie skutecznie przekształcanym w markę, wymagają od turysty większej refleksyjności niż klasyczne wyjazdy wypoczynkowe. Kryterium autentyczności oraz dostępności, różnicujące doświadczenia turystyczne pod względem prestiżu, pozwalają włączyć *communist heritage tourism* w zaspokojenie zorientowanych indywidualistycznie i postmaterialistycznie oczekiwań klas średnich. Zmiany kulturowe zachodzące w społeczeństwach Zachodu i wzrastająca rola spędzania czasu wolnego jako wskaźnik usytuowania jednostki w strukturze społecznej tworzą ciekawy punkt odniesienia dla spojrzenia na turystykę. Charakter i kierunek tych przemian niezwykle trafnie opisuje zaproponowana przez Johna Urry'ego kategoria postturysty. Postturystę charakteryzuje świadomość uczestnictwa w spektaklu. W odróżnieniu od turysty „nie poszukuje autentyczności, wie, że cała turystyka jest grą pozorów. Jest przygotowany na nieautentyczne przedstawienia i wielorakie ich interpretacje. Postturysta ma ironiczny stosunek do doświadczenia turystycznego”¹⁵. Postturysta, jako turysta „niestandardowy”, odżegnuje się od logiki masowego turystyki, kwestionuje jej znaki widząc siebie raczej w roli podróżnika, a może nawet eksploratora lub odkrywcy. Z tej perspektywy szeroko rozumiany Wschód czy też orientalizowane w zachodnim dyskursie obszary dotknięte *signum* komunizmu stanowią naturalną przestrzeń dla poszukiwań postturystycznych. „Dziki” Wschód, jak zauważa Bożidar Jezernik – słoweński eseista, omawiający obraz Bałkanów funkcjonujący w literaturze podróżniczej – w odróżnieniu od terytoriów zachodnioeuropejskich oferował podróżnikom tak pożądane doświadczenie odmienności. „Odwiedzający Turcję Europejską wkraczali w *nowy świat*, znajdując tam *zupełnie odmienne i zaskakujące krajobrazy, style budownictwa, ubiorów, zachowanie i ogólny wygląd mieszkańców*. Podróżnicy, którzy w XIX wieku lub później przekraczali granicę państwa otomańskiego, jechali nie tylko z Zachodu na Wschód, ale także z cywilizacji do barbarzyństwa, z wolności do tyranii, wkraczali na pole bitewne, na którym toczyła się walka pomiędzy Wschodem a Zachodem – pomiędzy barbarzyństwem a cywilizacją”¹⁶. Pojęcie „Wschód” jest wielowymiarowe – funkcjonuje jako słowo wytrych, słowo klucz, które uruchamia wyobraźnię i aktywizuje zbiór asocjacji, ewokuje nagromadzone obrazy i wyobrażenia. Anna Horolets dostrzega, że kraje byłego bloku wschodniego zarówno w literaturze faktu, jak i w relacjach oraz blogach podróżniczych także poddawane są orientalizacji. Egzotyzyzm ta polega na poszukiwaniu znaków rozkładu, chaosu, dokumentowanie nieładu czy też tymczasowości. „Jednym z najczęstszych, jeśli w ogóle nie najczęstszym epitetem przydawanych epoce PRL-u jest określenie *szary*. Podkreśla się ubóstwo doznań zmysłowych, brak kolorów, monotonię. Taki obraz rzeczywistości w kraju komunistycznym, w reżimie totalitarnym lub autorytarnym wydaje się dziś wielu osobom

¹⁵ Horolets A.: op.cit., s. 61.

¹⁶ Jezernik B.: *Dzika Europa. Bałkany w oczach zachodnich podróżników*. Universitas, Kraków 2007, s. 18-19.

oczywisty, a i w ówczesnym czasie spodziewali się go przybysze z Zachodu”¹⁷. Turyści odwiedzający kraje byłego bloku wschodniego kolekcjonują znaki desygnujące siermiężność, szarzyznę, swoistą liminalność – zawieszenie pomiędzy starym a nowym. W ich zbiorach pojawiają się zatem pieczołowicie udokumentowane symbole sierpa i młota, pomniki Lenina, ulice Marksa, kompleksy memorialne i inne znaki, świadczące o przynależności danego terytorium do innego niż zachodni porządku. Posępne ślady dziedzictwa komunistycznego odczytywane są na nowo i mogą stanowić magnes przyciągający turystów – „ciemna strona” państw postsocjalistycznych, zyskuje tym samym pewien osobliwy urok. Popyt na odwiedzanie miejsc związanych z dawnym reżimem zauważalny jest w wielu krajach byłego bloku wschodniego. Co ciekawe, peregrynacje te niejednokrotnie przybierają formę zorganizowanej „od a do z” usługi – gotowej wycieczki „śladami komunizmu”, produktu sprofilowanego pod określone gusta i potrzeby.

3. *Komunizm de luxe* – dziedzictwo komunistyczne jako dziedzictwo narodowe i teatralizacja doświadczenia turystycznego

Zjawisko turystyki dziedzictwa komunistycznego jest szczególnym rodzajem turystyki kulturowej, budzącym liczne kontrowersje. Procesy transformacji zachodzące w krajach Europy Środkowo-Wschodniej obejmowały ustanowienie sposobów rozliczenia komunistycznej przeszłości i potępienie komunizmu jako systemu zbrodniczego. Zakres zmagania państw byłego bloku wschodniego z komunistycznym dziedzictwem znajduje odzwierciedlenie m.in. we wprowadzaniu rozwiązań dekomunizacyjnych. Porządek w sferze symbolicznej – w kwestii nazewnictwa ulic, funkcjonowania miejsc pamięci, kultywowania wydarzeń i bohaterów itp. – realizowano w regionie w różnym tempie i z różnym natężeniem. Natomiast dostrzeżenie komercyjnych walorów postkomunistycznych reliktyw sprzyja zacieraniu moralnej oceny minionej epoki. Analizujący możliwości turystycznego wykorzystania spuścizny komunistycznej Bułgarii Ivanov, za najistotniejszą kwestię uważa brzemie polityczne, jakim niewątpliwie obarczona jest turystyka dziedzictwa komunistycznego. Polityczne osadzenie *communism heritage tourism* polega po pierwsze, na możliwości, jakie ta forma stwarza dla promowania lub krytyki komunizmu przez partie polityczne, po drugie, na ambiwalentnej postawie względem komunistycznych pomników, architektury i sztuki jako części dziedzictwa narodowego¹⁸. W wymiarze politycznym

¹⁷ Grębecka Z.: *Komunistyczne powidoki. Doznania zmysłowe w relacjach wspomnieniowych o komunizmie*, [w:] Bogusławska M., Grębecka Z., Kulmiński R. (red.): *Zmysłowy komunizm. Somatyczne doświadczenie epoki*. Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Wydawnictwo Libron, Warszawa-Kraków 2014, s. 209.

¹⁸ Ivanov S.: *op.cit.*

i prawnym kraje Europy Środkowo-Wschodniej wyraźnie odcinają się od komunistycznej przeszłości, kwestionując zasadność włączania dziedzictwa komunistycznego do swoich zasobów kulturowych. Paradoks *communism heritage tourism* polega na przeniesieniu kategorii komunizmu ze sfery ideologii do sfery konsumpcji.

Pomimo procesów dekomunizacyjnych, które zaszły w Europie Środkowej i Wschodniej, nie wszystkie relikty poprzedniej epoki uległy zniszczeniu. Porządek symboliczny nie we wszystkich krajach regionu dekretowano równie zagorzale. Wynika to oczywiście z polityki pamięci formułowanej przez dane państwo, a co z tym związane – kontestacji lub akceptacji komunistycznego okresu w historii. O ile w państwach bałtyckich stosunek do pomników wdzięczności dla wojsk Armii Czerwonej jest jednoznacznie negatywny, o tyle w Czechach i na Słowacji kompleksy memorialne i inne rodzaje upamiętnienia wojsk radzieckich budzą odczucia pozytywne. Abstrahując jednakże od kontekstów specyficznych dla konkretnych państw, zatarto *gross* śladów świadczących o komunistycznej przeszłości. Relikty komunizmu, świadczące o komunistycznym epizodzie historii Bułgarii, zostały przez Stanislava Ivanova ujęte w sześć głównych kategorii. Typologię zasobów spuścizny komunistycznej, zaproponowaną przez Ivanova, można odnieść do innych krajów regionu. W zakres reliktyw po komunizmie wchodzi: 1) miejsca narodzin przywódców komunistycznych, 2) miejsca upamiętniające poległych partyzantów i przywódców komunistycznych, 3) rzeźby, popiersia, płaskorzeźby przywódców komunistycznych i partyzantów (poza miejscem ich urodzenia), 4) pomniki upamiętniające szczególne wydarzenia w komunistycznej historii, 5) pomniki wdzięczności dla Armii Czerwonej, pomniki Nieznanego Żołnierza, pomniki przyjaźni bratnich republik, 6) architektura socrealistyczna¹⁹. Do puli dziedzictwa komunistycznego Ivanov zalicza także pamiątki w postaci monet, druków ulotnych, plakatów, fotografii, medali oraz zasoby sztuki i kultury audiowizualnej: filmy, piosenki, wiersze, obrazy itp. Wykorzystanie powyższych kategorii w ramach turystyki dziedzictwa komunistycznego w poszczególnych krajach wygląda różnie. O ile wycieczki szlakiem komunizmu w Polsce koncentrują się na architekturze i rozwiązaniach urbanizacyjnych, o tyle w Chorwacji popularna jest eskapada „szlakiem Tito”, w Rumunii natomiast turystyczną atrakcją stanowią miejsca związane z Nicolae Ceausescu, włącznie z muzeum utworzonym w miejscu jego kaźni. Fenomen *communist heritage tourism* zmusza do refleksji nad logiką przemysłu turystycznego w ogóle. Turystykę dziedzictwa komunistycznego można postrzegać jako dobrą ilustrację dla prawa popytu i podaży – jeżeli turyści chcą odwiedzać miejsca związane z komunistyczną przeszłością, dlaczego by nie wyjść na przeciw ich potrzebom? Dodatkowym niuansem jest komercjalizacja zasobów spuścizny komunistycznej – od barów i pubów stylistyką nawiązujących do poprzedniej epoki, produkcję kubków i innych gadżetów z podobizną Envera Hodży, przez wizytę w zaaranżowanym „w komunistycznym stylu” mieszkaniu na

¹⁹ Ibidem.

typowym osiedlu, aż po możliwość odwiedzenia miejsca, gdzie rozstrzelano dyktatora Rumunii. Wykorzystanie dziedzictwa komunistycznego jako produktu turystycznego ma miejsce w Bułgarii, Rumunii, Chorwacji, Albanii, Czechach, a także w Polsce. Interesująca jest zwłaszcza tendencja organizowania pakietowych wyjazdów, których celem jest przybliżenie *esprit d'époque*. Idea wycieczek „szlakiem komunizmu” opiera się na wyczerpaniu maksymalnej liczby znaków w celu dostarczenia turyście jak najbardziej atrakcyjnego kompendium na temat komunizmu. Na przykład agencja Nvision Travel z Sofii, specjalizująca się w turystyce dziedzictwa komunistycznego, proponuje wycieczki jedno- lub wielodniowe, pozwalające zakosztować atmosfery „tamtych dni” – nie bez znaczenia jest rytualne obdarowanie turystów pionierskim krawatem oraz zakwaterowanie i wyżywienie w obiektach z „tamtej” epoki²⁰. Z kolei podczas jednodniowej wycieczki w czeskiej Pradze turysta zobaczy miejsca związane z tzw. praską wiosną, radziecką inwazją 1968 r., aksamitną rewolucją oraz odwiedzi prawdziwy schron przeciwatomowy w centrum miasta (na pamiątkę otrzyma ulotkę na temat przetrwania zagłady nuklearnej w schronie)²¹. Albania także odkrywa komunistyczną spuściznę dla turystów – wybierając ofertę jednej z agencji można udać się do miejsca narodzin Envera Hodży, zwiedzić Tiranę i Durres, zobaczyć bunkry i bazę marynarki wojennej²². O krok dalej w komercjalizacji komunistycznej pamięci poszła Rumunia, udostępniając turystom miejsce, w którym „Geniusz Karpat” i jego żona spędzili ostatnie chwile przed egzekucją. Wizytujący mogą także obejrzeć ścianę, przy której wykonano wyrok²³. W Polsce natomiast ekscentryczne podróże trabantem do Nowej Huty od 2004 r. organizuje jedna z krakowskich agencji eventowych. Działalność grupy *Crazy Guides* była szeroko opisywana nie tylko przez polskie media²⁴. Krakowscy „szaleni przewodnicy” proponują turystom kilka wariantów zakosztowania komunizmu, łącznie z aranżowaną wizytą w urządzonym zgodnie z PRL-owskim kanonem mieszkaniu z równie adekwatnie stylizowanym lokatorem. Dziedzictwo komunistyczne – jak pokazują wymienione przykłady – może być produktem na równi z innymi przejawami dziedzictwa kulturowego.

²⁰ Zob.: <http://bulgaria-communisttours.com/communism-tour-sofia-area-4-days/>, 15.05.2016.

²¹ Zob.: <http://www.prague-communism-tour.com/>, 15.05.2016.

²² Zob.: <http://www.albania2go.com/index.php/en/tours/communism-tour>, 15.05.2016.

²³ Zob.: <http://touristinromania.net/2014/03/15/nicolae-ceausescu-elena-place-execution/>, 15.05.2016.

²⁴ Działalność Crazy Guides została pokazana w programie turystycznym o Polsce przez BBC, a w 2008 roku angielski „The Guardian” uznał ofertę Crazy Guides za jedną z najlepszych ekscentrycznych wycieczek dostępnych w Europie, http://www.crazyguides.com/pl/media_o_nas/, 15.05.2016.

4. Wnioski

Dostępne w wielu krajach regionu *communism tours* oferują to, co Umberto Eco nazywa „podróżą do hiperrealności”. Włoski semiolog pisze: „[...] Disneyland jest miejscem totalnej bierności. Publiczność musi zgodzić się na to, że jej zachowanie nie będzie się różnić od zachowania automatów [...]; obsługa, reglamentująca marzenia ubrana w stosowne do poszczególnych scen mundury, nie tylko wprowadza publiczność, ale kontroluje każdy jej krok (teraz proszę zaczekać, teraz proszę wchodzić, proszę usiąść, proszę nie wstawać od razu, mówi do mikrofonu tonem uprzejmym, ale bezosobowym i nieznoszącym sprzeciwu)”²⁵. Komunizm w wersji „miękkiej”, momentami groteskowej – przedstawiony w asyście odpowiednich atrybutów (takich jak właściwe dla epoki środki transportu, dekoracje i rytuały) jest atrakcyjny przede wszystkim dla turystów, którzy ze względu na swoje pochodzenie nie doświadczyli komunizmu. Wspomniane wyżej inscenizowane wycieczki „szklakiem komunizmu” przywodzą na myśl przypadającą na lata 30. XX wieku modę na podróże do ZSRR, „kraju najbardziej różnego od reszty obcego nam świata, do ziemi obiecanej, do ojczyzny wszystkich ludzi pracy”²⁶, kraju tajemniczego i kuszącego obfitowała w wiele wrażeń, mimo że zasadniczo w całości była reżyserowana przez władze sowieckie. Rozwijająca się dziś w krajach Europy Środkowej i Wschodniej turystyka „śladami komunizmu” odzwierciedla potrzebę dotknięcia zakazanego, doświadczenia „innego świata”, który to dla większości zagranicznych turystów był wcześniej niedostępny. Fenomen turystyki dziedzictwa komunistycznego lapidarnie ujął wspomniany Zoltan Dujisin – „Zapomnieć o komunizmie... albo sprzedać go!”²⁷ – zwracając jednakże uwagę na konflikt pomiędzy próbą ustanawiania nowych, potransformacyjnych tożsamości krajów byłego bloku wschodniego a rosnącym zainteresowaniem przeszłością komunistyczną wśród zachodnich turystów. Redefinicja pojęcia atrakcji turystycznej oraz komercjalizacja komunizmu sprzyja utworzeniu pozytywnych konotacji z komunizmem jako systemem politycznym. Communism heritage tourism nie idzie w parze z procesami odzyskiwania pamięci przez społeczeństwa, które po 1945 r. znalazły się w orbicie wpływów ZSRR. Wykorzystanie komunizmu jako marki jest pomysłem kontrowersyjnym – niemniej jednak trend ten jest obecny w światowej turystyce i przykłady Białorusi chętnie odwiedzanej przez turystów z Chin²⁸ czy też Rumunii i Bułgarii, gdzie zasobów dziedzictwa komunistycznego nie wyłączono z dziedzictwa narodowego pokazują, że turystyka dziedzictwa komunistycznego nie jest jedynie efemeryczną tendencją.

²⁵ Eco U.: *Semiologia życia codziennego*. Czytelnik, Warszawa 1999, s. 62.

²⁶ Słonimski A.: *Moja podróż do Rosji*. Literackie Towarzystwo Wydawnicze, Warszawa 1997, s. 5.

²⁷ Dujisin Z.: *op.cit.*, p. 19.

²⁸ Zob.: <http://www.polskieradio.pl/75/921/Artykul/1568478,Bialorus-zarabia-na-czerwonej-turystyce-czyli-na-reliktach-komunizmu>.

Bibliografia

1. Agencja turystyczna Albania2go, <http://www.albania2go.com/index.php/en/tours/communism-tour>, 15.05.2016.
2. Agencja turystyczna Nvision travel, <http://bulgaria-communistours.com/communism-tour-sofia-area-4-days/>, 15.05.2016.
3. Białoruś zarabia na czerwonej turystyce, <http://www.polskieradio.pl/75/921/Artykul/1568478,Bialorus-zarabia-na-czerwonej-turystyce-czyli-na-reliktach-komunizmu>, 15.05.2016.
4. Bogusławska M., Grębecka Z., Kulmiński R.: Zmysłowy komunizm. Somatyczne doświadczenie epoki. Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Wydawnictwo Libron, Warszawa-Kraków 2014.
5. Crazy Guides, <http://www.crazyguides.com/pl/>, 15.05.2016.
6. Dujisin Z.: Forget communism ... or sell it. „Global Perspectives”, August-September 2007, http://www.globalperspectives.info/download/2007/pdf/ausgabe_08-09_07.pdf, 23.05.2016.
7. Eco U.: *Semiologia życia codziennego*. Czytelnik, Warszawa 1999.
8. Horolets A.: *Konformizm, bunt, nostalgia. Turystyka niszowa z Polski do krajów byłego ZSRR*. Universitas, Kraków 2013.
9. Ivanov S.: Opportunities for developing communist heritage tourism in Bulgaria. „Tourism Review”, Vol. 57, No. 2, 2009.
10. Jezernik B.: *Dzika Europa. Bałkany w oczach zachodnich podróżników*. Universitas, Kraków 2007.
11. Kowalczyk A. (red.): *Turystyka zrównoważona*. PWN, Warszawa 2010.
12. MacCannel D.: *Turysta: nowa teoria klasy próżniaczej*. Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza, Warszawa 2002.
13. Matoga Ł.: Exploring the history and heritage of communism in Nowa Huta District in Krakow, Poland: Potential or a problem in managing tourism in a city? „Academic Journals” Vol. 6(7), September 2015, <http://www.academicjournals.org/journal/JHMT/article-full-text-pdf/DB60FBB55039>, 23.05.2016.
14. Portal poświęcony kulturze w Chorwacji, <http://www.likecroatia.com/news-tips/chinese-invest-tito-tourism/>, 15.05.2016.
15. Prague special tours, <http://www.prague-communism-tour.com/>, 15.05.2016.
16. Raport Małopolskiej Organizacji Turystycznej dot. ruchu turystycznego, http://www.mot.krakow.pl/media/badanie-ruchu-turystycznego/badania_ruch_tur_2015.pdf, 15.05.2016.
17. Słonimski A.: *Moja podróż do Rosji*. Literackie Towarzystwo Wydawnicze, Warszawa 1997.

18. Tourist in Romania, <http://touristinromania.net/2014/03/15/nicolae-ceausescu-elena-place-execution/>, 15.05.2016.
19. Urry J.: *Spojrzenie turysty*. PWN, Warszawa 2007.
20. Wyrzykowski J., Widawski K. (red.): *Geography of tourism of Central and Eastern Europe countries*. Institute of Geography and Regional Development, Wrocław 2012.

Abstract

Social and cultural perspective on tourism reflects the context and importance of modern ways of spending free time. A *tourist gaze* characterized by John Urry, lingered only on the signs that could have been found in the tourist brochures and guidebooks. Currently, *tourist gaze* looks for characters documenting different types of travel experience. One of the directions, allowing tourists to collect non-standard signs is *communist heritage tourism*. It has been becoming more and more popular touristic dimension in countries of the former communist bloc. This phenomenon is interesting because of the redefinition of the concept of what can be considered a tourist attraction, and – on the other hand – because of an ambivalent relation to the legacy of the communist and post-communist identity.